

az egyéb névadók alapján tagolt helynévtipológiai rendszert. A tiszteletreméltó előtanulmányok után ma már elérkezett arra az idő, hogy a típusváltozások valamennyi lehetséges módjának földerítésével az önelvű névtan követelményeinek megfelelően megújítsuk településneveink történeti-névtani tipológiáját.

MEZŐ ANDRÁS

Szombathely környéki földrajzi nevek vallomásai egy élőnyelvi anyag tükrében

1. Mint ismeretes, egy-egy terület helyneveiben az adott térségnek nemcsak a névtani jellemzői mutatkozhatnak meg, hanem egyéb nyelvi vonatkozásai is. A legilletékesebben Pais Dezső példázza, hogy a névkutatás mennyi mindenhez, a szótörténethez, a település-, népiség- és művelődéstörténethez, nem utolsósorban a táji színezetű nyelvhasználat vizsgálatához is kötődik (I. BENKŐ LORÁND: MNyTK. 140. sz. 21–8). Nem véletlen hát, hogy a sorra megjelenő földrajzi neves kötetek forrásul szolgálnak a nyelvjáráskutatás számára is (KIRÁLY LAJOS: MNyTK. 160. sz. 199–206; SZABÓ GÉZA: uo. 137–9; UŐ.: VSz. XXXVII, 2: 249–52; UŐ.: MNyTK. 170. sz. 75–82; SZABÓ JÓZSEF: MNyTK. 160. sz. 173–6). Szabó Gézának azok a tapasztalatai, amelyek a régió és a nyelvi mozgás összefüggéséről tanúskodnak, engem is hasonló jellegű vizsgálatra ösztönöztek.

Alapanyagul két korpuszt használtam föl. Az egyiket a Vas megye földrajzi nevei című kötetből (Szombathely, 1982.) választottam ki. 43 kutatópont anyagát néztem át, amelyet Szombathely vonzáskörzetéből 1965 és 1969 között gyűjtöttek össze. Megtaláljuk köztük a városhoz a közelmúltban csatolt részeket éppúgy, mint a volt szombathelyi járásnak a nemzetiségiektől nem lakott falvait (I. a kötet 42. lapja nyomán készült mellékletet). A vizsgálat másik anyagát abból a korpuszból merítettem, amelyet a szombathelyi főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke egyik kollektív kutatási témájának keretében Szabó Géza szókészleteti kérdőfüzete alapján 1985-ben gyűjtöttem Dozmaton. A kétszer hétezer nyelvi adatból álló anyagot hangtani szempontból tanulmányoztam át. A köznyelvi *ly*-nek, *lj* hangkapcsolatnak és a szótagzáró *l*-nek az itteni megfelelőit, mintegy 2600 adatot vizsgáltam meg. Elsősorban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az északnyugat-dunántúli nyelvjárástípuson belül (vö. IMRE SAMU, MMNyjR. 334–5) van-e további nyelvföldrajzi meghatározottságuk az említett jelenségeknek; ha igen, mi játszhatott közre e differenciálásban. Másfelől az is célom volt, hogy megnézzem: a regionális és köznyelvi adatok viszonyában tükröződik-e valamilyen mozgás.

2. A „Vas megye földrajzi nevei” című kötet készítői – a könyv bevezetésének tanúsága (i. m. 15) szerint – arra törekedtek, hogy a nyelvjárási és köznyelvi alakpárok esetében inkább a hagyományos nyelvjárási állapotnak megfelelő változatot tegyék közzé. Nem egy helyen azonban csak köznyelvi megfelelővel, másutt meg többféle nyelvjárási alakkal találkoztak. Ezt a helyzetet mutatják a köznyelvi *ly* helyén jelentkező adatok. Általános az *l*-ezés. Különösen erős Velem környékén, és az olyan nevekben gyakori, amelyek a *hel*, *pállo* ~ *pälla*, *méll* ~ *mél* stb. elemeket tartalmazzák. Az *ly* ~ *l* nélküli változat is előfordul, a régióink inkább a nyugati sávjában például a *seregi* 'seregély', a *Gergē* stb. névrészekben. A *j*-zés viszont inkább

keletebbre és a városhoz közelebb eső pontokon bukkan föl: *Miháj, borbéj* stb. Külön is áttekintettem a tájegység nagy részén adatolt *kastély* szóföldrajzát. A *j-ző* változat kisebb számban és csak Szombathely külterületén jelentkezik; a *kasti* ~ *kasti-féle* alakokat pedig még az *l-ező* formákhoz képest is számottevő mértékben lelhetjük föl. A nyelvjárásiaság foka mindezek szerint e vidéken belül úgy ingadozik, hogy nyugatról kelet felé haladva csökken.

Lj-s adataim túlnyomó többsége az *alja* változataiból gyűlt össze, amelyek igen erős *ll-ezésről* tanúskodnak. Az *alla* mellett azonban az *ajja*, sőt az *alja* is feltűnik néhány, Szombathelytől keletre, illetőleg délkeletre eső kutatóponton.

A köznyelvi szótagzáró *l*-nek nagyobbbrészt a nyelvjárási hanghiány felel meg, az egyéb hangkörnyezeti eltéréseket ezúttal nem számítva: *szivás, bót, föld, Bucsubu, Dozmatru* stb. Szembeötlök e változat fölénye Gencsapátiban és Dozmat körzetében, tehát megint csak nyugatabbra levő falvakban; ugyanakkor néhány keleti fekvésű ponton (Zanaton, Vasszécenyben, Vasszilvágyon) is figyelemre méltó. De amíg nyugaton, elsősorban délnyugaton még az *l-t* tartalmazó formák is a regionalitást erősítik hosszú időtartamú változatokkal (*szill* 'szél, perem', *tull* 'túl'), addig keleten, főként északkeleten a köznyelv irányába való elmozdulást segíthetik elő: *Vátrul, Suránybul, Szivágyrul* stb. E jelenségcsoporton belül azokat a neveket vizsgáltam meg tüzetesebben, amelyeknek előtagját a köznyelvi *al-* elemmel vethetjük össze. Az *Őszég* típusú nyelvjárási adatok visszaszorulóban vannak, átmenetként ugyan föl-fölbukkanak az *Ászég* ~ *Aszég-félék*, de a köznyelvi *Alszég* fajtájú nevek tért hódítanak. Jellemzi mindez az egész régiót, az *ó- > al-* irányú mozgás azonban az északi övezetben mintha lassúbb lenne.

A nyelvöldrajzi észrevételeket összegezve elfogadhatónak látszik az az állítás, hogy Szombathely környéke kisebb nyelvi foltokból tevődik össze. Mindenekelőtt a Szombathelytől nyugatra, illetőleg keletre eső részek között mutatkozott eltérés. Többnyire archaikusnak tündek a Kőszeghegylján, Dozmat tájékán levő községek (ez utóbbiba Nárait is beleértve, Jákot viszont kevésbé), továbbá esetenként egyes másutt, délen vagy északkeleten fekvő, szomszédos falvak is.

Ha az efféle megoszlás történeti okait keressük, bizonyára nem függetleníthetjük őket a földrajzi viszonyoktól. Mindenekelőtt Szombathely környékét föltételezi viszonylagos nyelvi egységül a hegyvonulat nyugaton, a Répce völgye északról, továbbá a Rába folyása délnyugatról északkeleti irányba. A nagyobb területen belüli kisebb régióknak a kialakulásában szerepet játszhattak nyugaton az Alpok különféle nyúlványai (l. Velem, illetőleg Dozmat körzetét), keleten viszont a Rábába párhuzamosan tartó vízfolyások (Sorok, Perint, Gyöngyös, Surány-patak, Hosszú-víz stb.). Minden oldalról, de különösen nyugatról, északról és keletről terjedelmes erdők veszik körül Szombathely vidékét, belső tagoltságot is eredményezve főleg a hegyes részeken.

Formálhatta a szóban forgó nyelvjárási egységeket a népesség is. A tágabb zónába tartozás ugyanis összefügghet az aprófalvas településformával. Másfelől nyugaton nagyobb a népsűrűség, a viszonylagos zártság, ez nyilván kedvezett, kedvezhet ma is a nyelvi hagyományok őrzésének. Keletebbre viszont lazábban oszlanak el a falvak, a lapályos vagy lankás tájék, vagyis az alföldiesebb jelleg jobban megengedte a lakosság mozgását, mindennapos érintkezését, ezzel együtt a köznyelviessébb válto-

zatok behatolását (vö. SZIKLAY–BOROVSKY szerk.: Vasvármegye. Apollo, Bp., 1898. 11–2, 360). A mai nyelvjárási kép az évszázadokra visszanyúló vallási megosztottsággal is összefügghet. Míg a nyugati részt sokáig tisztán katolikusok lakták, addig északkeleten evangélikusok, délkeleten reformátusok is számottevő arányban éltek a katolikusok mellett (l. SZIKLAY–BOROVSKY i. m. 13, 15–116; FÉNYES ELEK, Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. Reprint kiadás, 1984., az idevonatkozó falvak adatai). Talán ez is közrejátszhatott a régies nyelvváltozatnak emitt az őrzésében, amott a fellazulásában. Nyilván egyéb, közvetlenebb okok is befolyásolhatták a Szombathely környéki nyelvhasználat tagolódását.

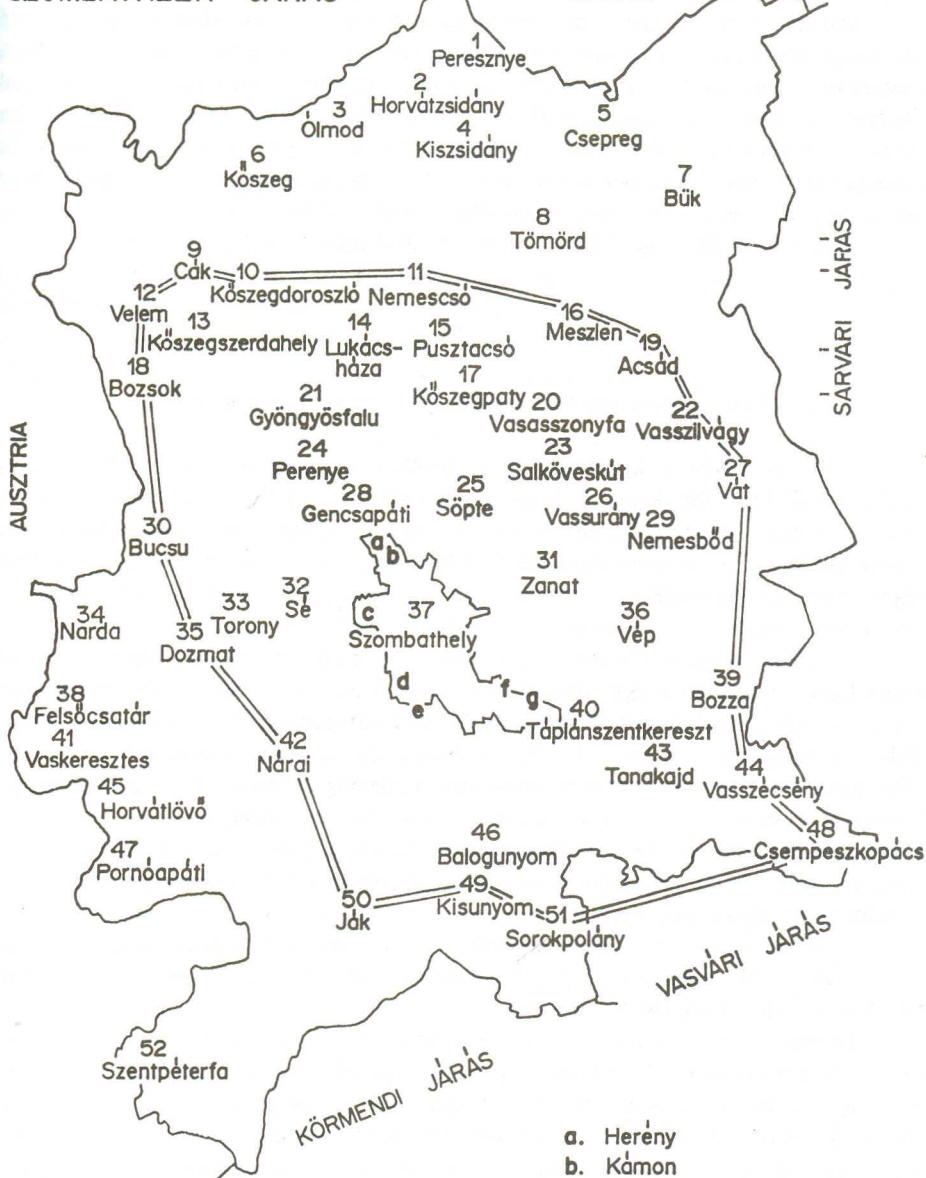
3. A nyelv–terület–ember összefüggése megkívánja, hogy az előbbieken vázolt rétegződést nyelvszociológiai szempontból is mérleljelem. A helynevek adatközlői zömmel idősek, egynegyedük középkorú, és csak elenyésző számban vannak köztük fiatalok. Ez utóbbiakat főleg a nyugati falvakban kérdezték meg, tehát ott, ahol nyelvjárásiabb az összkép. A középkorúak ugyan másutt is szolgáltatnak adatot, az idősekhez mért arányuk azonban ismét nyugaton nagyobb. Ugyanakkor Szombathely külső részein, ahonnan végül is köznyelviesebb adatok származtak, inkább csak időseket kerestek meg. Ez is tanúskodhat némiképp – egyebek mellett – a kisebb régióknak nyelviileg összetartó, nemzedékeket közelítő erejéről.

Ezen a ponton szándékozom a földrajzi neves anyagot a Dozmatról nyert, élőnyelvi korpuszommal összevetni, noha nehezítő körülmény, hogy míg a helyneves közlés a hagyományos változatokra kiváltképp tudott összpontosítani, addig jómagam még csak ismerkedőben vagyok Dozmattal. A kitekintés azonban talán szolgál némi tanulsággal. Dozmatnak nincs sok helyneve, ezért is veszem viszonyítási alapul a Szombathely környéki anyagnak az egészét. De most már annak ismeretében, hogy benne a szóban forgó falu eléggé nyelvjárási képet mutat. A szókészleti kérdőfüzet alapján gyűjtött korpusz viszont köznyelviesebbnek mutatkozik. Különösen annak tűnik benne az *lj* hangkapcsolat kiejtése, de eléggé ügyeltek adatközlőim a szótagzáró *l* hangoztatására is. Az *ly* *l*-es megoldása közelíti meg leginkább a helyneves anyagban tapasztaltakat.

A kisebb mérvű regionalitás fontos okának tartom, hogy a szókészleti korpusz adatközlői egyrészt arányosan oszlanak meg a három korosztály között, másrészt közülük a fiatalok, de a középkorúak is mindennapos kapcsolatot tartanak Szombathellyel. Ez főként az ifjúság nyelvén látszik meg: elég köznyelviiesen beszél, legfőképpen az *ly* helyén használt *l* 50%-os aránya jelez még kötődést a szűkebb hazához. Nyelvjárásiabb a másik két nemzedék: a középkorúak a szótagzáró *l* nélküli formákban, az idősebbek viszont az *lj* helyetti *ll* révén őrzik jobban a hagyományos nyelvhasználatot.

A helyneves, illetőleg a szókészleti anyag különbsége egyúttal időbeli változást is tükröz. A két nyelvi állapot között húszévnyi az eltérés. Ha a közben megtörtént társadalmi mozgásra, a falu és a város közeledésére, a vasi tájat egyébként is jellemző aprófalvaknak az ismert sorsára gondolunk, akkor nem lephet meg bennünket az előbb vázolt elmozdulás a köznyelv irányába. Legalábbis abba az irányba, hogy egyre jobban tudatosul a különféle, szűkebb és tágabb hatókörű nyelvi változatok léte, esetleg használandósága egy-egy régió lakóiban. Így hát a diglosszia, a nyelvi viselkedés

SZOMBATHELYI JÁRÁS

GYŐR-SOPRON
MEGYE

erősen befolyásolhatta a nyelvjárási és köznyelvi adatok arányát a helyneves anyagban még csak csírájában, a szókészletli korpuszban viszont jócskán kibontakozva.

Mindez azonban már más, további kutatás tárgya lehet. Mint ahogy egyéb tényezők is árnyalhatják a jelenlegi vizsgálatot. Jó lehetőség kínálkozik itt az MNyA. megfelelő anyagával való összevetésre. Fontos tudni ehhez, hogy milyen ma nemcsak Dozmatnak, hanem a többi falunak is a nyelvi képe. Aztán egyéb nyelvészeti (nemzeti, foglalkozás szerinti stb.) szempontok sem hagyhatók figyelmen kívül. Segítségükkel tovább tisztázódhatnak azok a múlt- és jelenbeli összefüggések, amelyeket ember, nyelv és táj viszonyából próbáltam meg most kiolvasni.

Erre kötelez Pais Dezső természetes, egyúttal módszeres tájszeretete is.

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS

Néhány Pest megyei település földrajzi neveinek vizsgálata

Dolgozatomban a következő települések névanyagát vizsgáltam: Biatorbágy, Csobánka, Dabas, Nagykovácsi, Taksony, Veresegyház. A községek közül kettő (Dabas, Taksony) a megye déli, alföldi részén, négy pedig tagoltabb, hegyes-dombos vidékén található. A településeken lakók nemzetisége tekintetében is jelentős különbségek vannak: Veresegyház kivételével mindenhol följegyeztek szlovák, szerbhorvát vagy német nyelvű adatokat is a magyar mellett.

Vizsgálatom összesen 2615 névre terjed ki, melynek településenkénti megoszlása a következő: Biatorbágy területén 492 pontról 512, Csobánka területén 206 pontról 216, Dabas területén 809 pontról 835, Nagykovácsi területén 292 pontról 368, Taksony területén 179 pontról 202, Veresegyház területén 406 pontról 482 adat. Megjegyzendő, hogy nem vettem figyelembe a jelenlegi feldolgozáshoz a minden községben több-kevesebb számú intézmény (*Posta, Tanács, Iskola* stb.), valamint a különféle szolgáltató (*Fodrász, Patyolat* stb.), élelmiszeripari (*Zöldséges, Hentes, ABC* stb.) egységek és egészségügyi intézmények (*Körzeti orvos, Gyógyszertár* stb.) ma általános használatú megnevezéseit.

A névanyag elemzése során kitérek az önkényes és a motivált nevek arányára, a motivált neveken belül külön foglalkozom a leíró (informatív) és az emlékeztető nevek jelentéstani sajátosságaival.

Tudjuk, hogy a nyelvi jel fizikai természetét illetően önkényes, de a jeltárgyval (denotátummal) való viszonya a jel társadalmi jellemzője szempontjából szerkesztés, vagyis a nyelv fejlődése és a társadalmi tudat szinte teljes mértékben meghatározza. A névadásnak igen erős társadalmi feltételei vannak. A helynevek adását például leginkább az elnevezendő objektum különböző formái, minőségi jellemzői, környezeti tulajdonságai motiválják, illetőleg – a személynevek felhasználása esetén – az emlékeztetés szándéka.

Önkényes vagy mesterséges névadással keletkezetteknek tekintem azokat a neveket, amelyeknél nem lehet fölfedezni a valóság és a nyelvi jel közötti kapcsolatot, tehát azokat, amelyek az elnevezendő hasonló vagy azonos egyedek nagy száma miatt a névadás kényszerének születtek, s a valósághoz a meghatározott tagon kívül semmi